

Josip Vončina

DEŠIĆEV »RAJ DUŠE« KAO KNJIŽEVNI
I JEZIČNI SPOMENIK

1.

Bogatoj baštini sačuvanih djela starijih hrvatskih pisaca prije desetak je godina dodana još jedna vrednota: u knjižnici trsatskoga franjevačkog samostana prof. Šime Jurić pronašao je primjerak dotada samo po naslovu poznatoga, latinicom tiskanoga molitvenika *Raj duše* (Padova 1560), kojem je autor Nikola Dešić. Pošto je sažetim a vrlo informativnim novinskim člankom sveučilišnog profesora Milana Ratkovića bila o tom otkriću obaviještena široka javnost,¹ mogli su se ispraviti neki nespo-razumi oko Dešićeve knjige. Do danas još, na žalost, nismo dobili nago-viješteno kritičko izdanje cijeloga njezina teksta, koji je stoga ostao znan-stvenom interesu teško dostupnim.²

---

¹ M. Ratković, *Pronađen »Raj duše«, jedna od najstarijih hrvatskih štampanih knjiga*, »Vjesnik«, god. XXVII, br. 7393, Zagreb, 17. rujna 1967, str. 10.

Za Dešićev *Raj duše* znali smo tek na temelju stoljeće mlađe vijesti što ju je u djelu *Dvoji dušni kinč* (Beč 1661) ostavio Baltazar Milovec. Nepreciznom tvrdnjom kako Katarina Frankopan, supruga Nikole Zrinskoga Sigetskoga, »leta 1560. bila je vučnila svoje i vnogim drugim dušam na duhovnu hranu štampati molitvene knjižice« stvorio je Milovec pravu zbrku: shvatilo se da je Katarina Frankopan sama napisala i god. 1560. dala tiskati djelo s naslovom *Molitvene knjižice*,³ a još se i poslije rečenoga otkrića tumačilo da su iste (1560) godine bila dva izdanja: Frankopankine *Molitvene knjižice* i Dešićev *Raj duše*.⁴ Tek je Olga Šojat, nadovezujući na Fancevljevu sumnju⁵ i potvrđujući Kombolovu tezu,⁶ konačno ustanovila da je riječ o jednoj knjizi spominjanoj općim nazivom »molitvene knjižice« (= molitvenik), koju je sastavio Nikola Dešić i koja je pod naslovom *Raj duše* i uz novčanu pomoć Katarine Frankopan Zrinske objavljena u Padovi 1560.⁷

Nakon pronalaska Dešićeve knjige moglo se o njoj ispraviti još jedno pogrešno mišljenje: ustanovilo se da je pisana čakavsko-štokavsko-kajkavskom mješavinom⁸ te se morala zabaciti ranije izrečena ocjena kako bi to bila »najstarija kajkavska knjiga«.⁹ To se pak teško činilo: i u nekim se priručnicima pisanima poslije njezina otkrića i dalje o njoj izrijekom govori kao o »prvoj štampanoj kajkavskoj knjizi«¹⁰ ili se ona ponekad svrstava u početke kajkavske književnosti.¹¹

* Zahvaljujem Ivanki Jovanović i prof. Petru Rogulji što su mi olakšali čitanje mikrofilma Dešićeve knjige u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu.

³ Branko Vodnik, *Povijest hrvatske književnosti*, knj. I: Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća, s uvodom V. Jagića o hrvatskoj glagolskoj književnosti, MH, Zagreb 1913, str. 205, bilj. 1.

⁴ Krešimir Georgijević, *Hrvatska književnost od XVI do XVIII stoljeća u sjevernoj Hrvatskoj i Bosni*, MH, Zagreb 1969, str. 38.

⁵ Dr Fraňo Fancev, *Latinički spomenici hrvatske crkvene književnosti 14 i 15 v. i njihov odnos prema crkvenoslovenskoj književnosti hrvatske glagolske crkve*, u knjizi: *Vatikanski hrvatski molitvenik i Dubrovački psaltir, dva latiničom pisana spomenika hrvatske proze 14 i 15 vijeka*, za štampu priredio i uvodom popratio Dr Fraňo Fancev, Djela JAZU, knj. XXXI, Zagreb 1934. Usp. mjesto na str. LXXXVII: »godine 1560 kao da su ugledala svijetlo dva štampom izdana latinička zbornika oficija«; istakao J. V.

⁶ Mihovil Kombol, *Povijest hrvatske književnosti do narodnog preporoda*, II izdanje, priredili Milan Ratković i Jakša Ravlić, MH, Zagreb 1961, str. 209—210.

⁷ Olga Šojat, »*Molitvene knjižice*« i *Raj duše*, »Forum«, god. XIII, knj. XXVIII, br. 7—8, Zagreb, juli-august 1974, str. 118—122.

⁸ Ratković, *n. dj.*; O. Šojat, *n. dj.*, str. 121.

⁹ Vodnik, *n. dj.*, str. 205, bilj. 1.

¹⁰ Georgijević, *n. dj.*, str. 38.

¹¹ Ni za nesačuvanu raspravu o sakramentu euharistije Mihalja Bučića, objavljenu prije 8. ožujka 1574, ne može se sa sigurnošću uzeti da bi bila »prva tiskana knjiga kajkavske književnosti« (*Hrvatski kajkavski pisci*, I, Druga polovina 16. stoljeća, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 15/I, priredila: Olga Šojat, MH — Zora, Zagreb 1977, str. 21). Pogotovu se više ne može održati nekadašnja tvrdnja da je Bučić »začetnik hrvatske literature s ove strane Velebita« (Dr. Franjo Bučar, *Povijest hrvatske protestantske književnosti za reformacije*, MH, Zagreb 1910, str. 16).

Kad je već, dakle, postalo jasno da *Raju duše* ne pripada vremenski primat u jednome dijelu starije hrvatske književnosti — kajkavskome, književnopovijesnu bi vrijednost tom djelu trebalo ili posve poreći, ili je iznova dokazivati.

Među osobinama po kojima je Dešićeva knjiga »od neprocjenjive ... i višestruke važnosti za hrvatsku kulturu« Ratković je istakao samo neke: da je to »jedna od najstarijih hrvatskih štampanih knjiga«; da se njome »povećava broj djela nastalih u našem kraju koji po književnim ostvarenjima nije osobito istaknut u hrvatskoj književnosti« (misleći pritom na šire pokupsko područje); da je ta knjiga osobito važna »i za povijest našega jezika, jer obiluje bogatim vokabularom i karakterističnim gramatičkim oblicima«. ¹² Čak bismo rekli da je Dešićev *Raj duše* knjiga što je nastala i djelovala u točki koja je oko sredine 16. st. stala preuzimati jednu od bitnih povijesnih uloga našega glagoljaštva: ulogu posrednika među književno aktivnim pokrajinama kojima su međusobnu vezu znatno otežavale nepovoljne povijesne prilike. Taj središnji, posrednički položaj Dešićeve knjige može se potvrditi već ocjenama koje su o njoj izrečene u ranijoj literaturi. Kao glavni su izvor tekstova poslužili Dešiću primorski predlošci, ¹³ a time se osim čakavske osnovice nagovijesta mogućnost stanovitoga štokavskog naslojavanja. Komponirana u cjelinu na feudalnom dvoru kasnijeg branitelja Sigeta Nikole Zrinskoga, i to u skladu s jezičnim pretpostavkama dijalekatski miješanoga (tj. pokupskog), a ne čistoga kajkavskog (tj. međimurskoga) kraja, Dešićeva je knjiga obogaćena i trećom, blago izraženom kajkavskom komponentom. Tako oblikovan, počeo je *Raj duše* utjecati u smjeru krajnjih strana nacionalnoga područja: prema jugu i prema sjeveru.

Dešićevo je djelo u Beogradu, po narudžbi jednog od članova tamošnje kolonije dubrovačkih trgovaca, bosančicom prepisao notar Marinus Nicolai, i to samo sedam godina poslije padovanskog izdanja; ¹⁴ puno pak stoljeće nakon njega Dešićeva je knjiga izravno djelovala na pisca s krajnjeg sjevera, tj. na Međimurca Baltazara Milovca, koji je u svoj *Dvoji dušni kinč* (Beč 1661) »samo pretiskao neke tekstove iz izgubljenog molitvenika *Raj duše*, što ga je 1560. izdao Nikola Dešić s potporom Katarine Frankopanke«. ¹⁵

Na konstataciji da je kakvo djelo imalo direktnih nasljedovača znala se kadikad o njemu donositi cjelokupna književnopovijesna ocjena; dogodilo se to i Dešićevu *Raju duše*. ¹⁶ Za njegovu konačnu prosudbu nije,

¹² Ratković, *n. dj.*

¹³ Kombol, *n. dj.*, str. 209.

¹⁴ Fancev, *Latinički spomenici ... n. dj.*, str. XC—XCV; Ratković, *n. dj.* — O tome je prijepisu (koji je nekoć bio u fojničkome franjevačkom samostanu, a danas je u JAZU; usp. Fancev, *n. dj.*, str. XCI) za ilirizma izvijestio I. F. Jukić, *Starodavnosti bosanske*, »Danica ilirska«, tečaj VIII, br. 27, Zagreb, 2. srpnja 1842, str. 107 (v. reprint-izdanje, urednik prof. dr Ivo Frangeš, tehnički urednik Mladen Kuzmanović, Liber, Zagreb 1970—72).

¹⁵ Kombol, *n. dj.*, str. 209.

¹⁶ Kombol, *n. dj.*, str. 209—210.

ipak, važan samo vidljivi odjek što ga je imao u svojemu i kasnijem vremenu nego također isprva teško uočljivi znaci njegova djelovanja na književni razvoj.

2.

Svoje mjesto u kulturnoj povijesti stekla je Katarina Frankopan Zrinska, mecenatekinja te knjige, upravo jer nije štedjela novca da omogući njezino izdavanje. Sve što se zna o toj feudalci vrlo se dobro sažimlje u nekoliko redaka:

»Okolo 1525. rođena je Katarina, kćerka Ferdinanda (Fernanda) Frankopana Ozaljskoga. Ona se 1544. udala za Nikolu Zrinskoga Sigetskoga. Umrle je 1562. ili 1563. Unatoč brizi o svojoj brojnoj obitelji (trinaestero djece), ona je nastojala i oko unapređivanja hrvatske knjige. Prema svjedočanstvu Baltazara Milovca (1612—1678) u djelu *Dvoji dušni kinč*, ona je 1560. godine na svoj trošak dala tiškati 'molitvene knjižice'.«¹⁷

Udavši se god. 1544. za Nikolu Zrinskoga, koji je tada obavljao najvišu funkciju u zemlji — bansku (god. 1542—1557), Katarina Frankopan vrlo je mlada (po svoj prilici u svojoj devetnaestoj godini) postala prvom ženom u »ostacima ostataka« Hrvatske. Očigledno obrazovana, stala je nastojati da se unapređuje kulturna djelatnost u njezinoj okolini, i to upravo u tradicionalnome frankopanskom središtu Ozlju, koji je tada i došao u posjed Zrinskih. God. 1550. daruje Katarina zemljištem i šumom glagoljaše u Sveticama iznad Ozlja, poboljšavši time, dakako, materijalne uvjete za njihov rad.¹⁸ Vjerojatno je ojačanje svetičkoga glagoljaškog središta uvjetovalo da je osim okolnih župa¹⁹ do kraja desetljeća pripala glagoljašima također ozaljska.²⁰

Na samome pak dvoru Nikole Zrinskoga, i to očigledno također Katarininom inicijativom, stvaraju se prilike da se u bogoslužju udio latinskog jezika smanji u korist hrvatskoga: Dešićev *Raj duše* samo je konačni plod tog razvoja.

Ne možemo, na žalost, ništa određeno kazati o kulturnoj atmosferi u Katarininu najužem, obiteljskom krugu. Sudeći i ponovo prema isho-

¹⁷ O. Šojat, *n. dj.*, str. 118—119.

¹⁸ Eduard Hercigonja, *Društveni i gospodarski okviri hrvatskog glagoljaštva od 12. do polovine 16. stoljeća*, »Croatica«, god. II, sv. 2, Zagreb 1971, str. 92.

¹⁹ *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum*, collegit, digessit et indice analitico instruxit Dr. Lucas Jelić, Veglae MCMVI, *Fontes liturgiae glagolito-romanae XVI saeculi*. Svećenici-glagoljaši u ozaljskoj su okolini prije god. 1550. potvrđeni u mjestima: Trg, Mahično, Jastrebarsko, Zlat, Vukmanić, Krašići; usp. Jelić, *n. dj.*, br. 39, 63, 72, 76, 77, 78, str. 11, 15, 17, 18.

²⁰ Jelić, *n. dj.*, br. 104, str. 23.

du, bila je ta atmosfera također povoljna te se kasnije odrazila na Katarininu sinu Jurju Zrinskome njegovom izrazitom sklonošću za knjigu i nastojanjem da unaprijedi izdavačku djelatnost.

U jednome jedinom desetljeću kulturne djelatnosti Katarine Frankopan Zrinske očituje se dodir dviju epoha u starijoj hrvatskoj književnosti: srednjovjekovne, izražene pretežitošću glagoljice, i nove, što je započela s domaćom renesansom te prihvatila latinicu, kojoj su pred glagoljicom činile prednost više tiskarske mogućnosti nego grafijska jednostavnost. Smjena jednoga pisma drugim, uostalom, u ozaljskome je Pokuplju upravo u šestom desetljeću 16. st. bila aktualna, i to tako da je za praktične poslove starija generacija još čuvala glagoljicu, a mlađa se već priklanjala latinici.²¹ Samom Katarininom osobom bila je predstavljena duga frankopanska književna i kulturna predaja, koje su bili svjesni i suvremenici. Nije teško odgonetnuti da na okolinu te feudalke misli Primož Trubar kada god. 1557. savjetuje svojim sljedbenicima »neka se tkogod potruži k susjednim hrvatskim knezovima, ne bi li se gdje god našla u rukopisu već prevedena hrvatska biblija, koju bi on štampao«.²² Nakon toga nastala potraga usmjerena je na to da se pronade hrvatski prijevod biblije što je po naredbi kneza Bernardina Frankopana, Katarininina djeda, načinjen vjerojatno u ozaljskome skriptoriju oko god. 1520—1521. Taj je prijevod, iako nesačuvan, ocijenjen kao »jedan od najznačajnijih poduhvata u hrvatskoj glagoljaškoj književnosti«.²³

Ako je u šestom desetljeću 16. st. Bernardinova biblija još postojala, doista bi bilo najopravdanije smatrati da ju je posjedovao netko od nasljednika (i to Katarina Frankopan ili brat joj Stjepan). To bi pak značilo da je rečena biblija mogla biti među izvorima iz kojih je tekstove uzimao Dešić. Nije bilo teško da iz Bernardinove biblije izravno ili posredstvom kakvih prijepisa u *Raj duše* uđe koji biblijski tekst (npr. *Muka*), pa bi nam analiza odlomaka te vrste u Dešićevoj knjizi mogla stvoriti sliku o glavnim osobinama (npr. jezičnim) u Bernardinovoj bibliji i u sredini gdje je nastala. Dakako, nije isključeno da se pritom nametne korekcija kakve odavno utvrđene jezičnopovijesne pojave.

U vrijeme koje neposredno prethodi Katarini Frankopan Zrinskoj padaju i čvrsti dokazi o tome da su u prvoj polovini 16. st. među južnom i sjevernom Hrvatskom kolale informacije o književnom radu. Za vladavine Bernardina Frankopana (1481—1529) modruški biskup Šimun Kožičić Benja obavio je sve pripreme da bi njegova riječka tiskara mogla proraditi već god. 1530.²⁴ Prijateljsko dopisivanje s trogirskim biskupom

²¹ Hercigonja, *Društveni i gospodarski okviri ...*, n. dj., str. 89.

²² Dr. Fraňo Fancev, *Jezik hrvatskih protestantskih pisaca 16. vijeka*, prilog historičkoj gramatici jezika hrvatskoga ili srpskoga, Rad JAZU, knj. 212 i 214, Zagreb 1916; usp. knj. 212, str. 154—155.

²³ Hercigonja, *Društveni i gospodarski okviri ...*, n. dj., str. 89.

²⁴ Dr. Ivan Broz, *Crstice iz hrvatske književnosti*, sveska druga, prvo doba: Crkvena književnost, MH, Zagreb 1888, str. 114—119.

Tomom Nigerom omogućilo je Kožičiću da sazna o književnicima u južnoj Hrvatskoj (ili bar npr. o Marku Maruliću),²⁵ a i da sâm bude izvorom odakle će se takve vijesti širiti na Bernardinove »posjede između Ozlja i Novog Vinodola.«²⁶

Bez takve osi što je u prvoj polovini 16. st. u književnoj djelatnosti povezivala južnu Hrvatsku s njezinim sjevernim primorjem i s Pokupljem ne bismo mogli razumjeti zašto je Dešićev *Raj duše* izišao upravo onakav kakav jest.

3.

Kaže se kako je *Raj duše* jedna od najstarijih hrvatskih štampanih knjiga,²⁷ a to je točno jer je objavljen u razdoblju kada su se knjige u nas tiskale vrlo rijetko. Dešićeva je knjiga izdana u istom desetljeću kada stihovi Marina Držića (1551) i Hanibala Lucića (1556), odnosno tek nešto prije *Pjesni razlikih* Dinka Ranjine (1563), Hektorovićeve *Ribanja* (1568) i Zoranićevih *Planina* (1569).

Pa ipak, ima izdanja od kojih je *Raj duše* znatno mlađi: osamdesetak godina od prvotiska glagoljskog misala (1483), odnosno šest i pol decenija od prve latinicom (goticom) tiskane hrvatske knjige (tj. od *Lekcionara Bernardina Splitsanina* 1595).²⁸

Pogotovu je *Raj duše* stara knjiga ako se ima na umu izdavačka djelatnost vezana s dijelom Hrvatske sjeverno od Kupe. Koliko nam je sada poznato, od Dešićeve je knjige starije samo *Razgovaranje meju papistu i jednim luteranom* iz god. 1555. Naprotiv, ostalo obilno izdavaštvo naših protestantskih pisaca došlo je poslije objavljivanja Dešićeva molitvenika; u godinu pak njegova izlaska (1560) ide samo glagoljski pokusni list (Crobatischer Probzedl), tiskan u Nürnbergu.²⁹

Nastao u kraju na koji se upravo usmjeravalo težište protestantske djelatnosti, *Raj duše* vjerojatno bi se bolje razumio u tome osvjetljenju. Mi smo ga pak navikli shvaćati u smislu Milovčeva svjedočanstva, i to zaboravljajući dvoje: da Milovec nije događaj ocjenjivao kao očevic, već na distanci od stotinu godina; da je bio u prilici polaskati drugoj Frankopanki — supruzi Petra Zrinskoga.

Milovčevim riječima o Katarini Frankopan Zrinskoj (»leta 1560. bila je vućinila svoje i vnogim drugim dušam na duhovnu hranu štampati molitvene knjižice«)³⁰ dano je posve prihvatljivo objašnjenje: da je

²⁵ Broz, *n. dj.*, str. 117.

²⁶ Eduard Hercigonja, *Srednjovjekovna književnost, Povijest hrvatske književnosti*, knj. 2, Liber — Mladost, Zagreb 1975, str. 420.

²⁷ Ratković, *n. dj.*

²⁸ Mirko Breyer, *O starim i rijetkim jugoslavenskim knjigama*, bibliografsko-bibliofilski prikaz, Izdavački zavod JAZU, Zagreb 1952, str. 12.

²⁹ Bučar, *n. dj.*, str. 240—241.

³⁰ O. Šojat, *n. dj.*, str. 119.

financirala tiskanje te knjige.³¹ Otvoreno ostaje pitanje o tome što znači namjena »svoje i vnogim drugim dušam«. Kajkavska morfologija (nast. -e za dat. jd. ž. r.) omogućuje da se shvati kako je izdanje namijenila za duhovnu hranu »svojoj i mnogim drugim dušama«. No moglo bi se razumjeti i da je njezina rečenica dvoznačna te da hoće reći kako je mecenatkinja »također mnogim drugim dušama na duhovnu hranu« dala štampati »svoje . . . molitvene knjižice«.

Najpouzdanije se vijesti o poticajima i namjeni *Raja duše* nalaze u njemu samome. To su tekst na naslovnoj strani i bilješka na kraju. Osim grba s inicijalima K. C. D. F.,³² naslovna strana (v. sl. 1) sadrži ovaj tekst:

Hortulus animae, što je reći Raj duše, v kom se uzdaržuju ure svete gospoje po običaju svete rimske crikve, s mnogimi devotnimi molitvami. Aeternum vives, aeternum nomen habebis, Quod hec post cyneres delebit ulla dies. Excudebat Gratosus Perchacinus. Patavio 1560.

Na kraju knjige štampana je ova bilješka (sl. 2):

Laus Deo omnipotenti et Beatissimae Virgini Mariae sit. Finit Hortulus animae, ex latino in illyricum idioma fideliter translatus per Nicolaum Dessich, anno salutis nostrae 1560.

Začudo, *Raj duše* proizvod je padovanske štamparije Gracioza Perkačina, tj. onoga istog koji je pet godina ranije označen kao tiskar protestantskoga *Razgovaranja*.³³ Naprotiv, *Raj duše* posve je oprečne vjerske orijentacije; u njegovu se naslovu ističe da je složen »po običaju svete rimske crikve«.³⁴ Znači to da mu je bila namijenjena protureformatorska uloga.

O vremenu postanka rukopisa ništa se određeno ne zna. Ako se vjerodostojnim shvati podatak iz završne bilješke (»ex latino in illyricum idioma fideliter translatus per Nicolaum Dessich, anno salutis nostrae 1560«), izaći će da su dovršetak rukopisa i njegovo tiskanje pali u istu, 1560. godinu. To bi pak značilo da je *Raj duše* objavljen u velikoj žurbi.

4.

Ne smijemo, dakako, naprečac povjerovati Dešićevoj kratkoj bilješci, pa ni uzeti da se samo prema podacima iz nje može točnije odrediti vrijeme kada je nastao rukopis *Raja duše*. Provjera je potrebna i moguća.

³¹ O. Šojat, *n. dj.*, str. 119.

³² Za kojima se krije mecenatkinjino ime: Katarina comitissa de Frangipaniibus; usp. O. Šojat, *n. dj.*, str. 120–121.

³³ Bučar, *n. dj.*, str. 189. — *Razgovaranje* je zapravo tiskano u Tübingenu; usp. Bučar, *n. dj.*, str. 241; Vodnik, *n. dj.*, str. 195.

³⁴ Osim toga, njegov tekst spominje papinsku vlast u pozitivnome smislu (l. 113a, 127a); želi »crikvi tvojoj svetoj mir i pravu složnost« (129a).

Rosarium.

vino premini, vchom miracullu včeniche
 vnoгие v vitri vcripi. Aue Maria. C hi-
 ye mnoge hudobniache oslobodil i ne-
 mochno od mnogih betegou ozdrauil.
 Aue Maria. C hi Lazara sfinom vdo-
 uice pozuede, i diuoichu cuudno na xiuot
 odzua. Aue Maria. C hiye sgrifni-
 ci cestocrat gidauil i gnimisce chaiiuchim
 griheie odpustiò. Credo, Pater no-
 ster, Aue Maria. C hogaiie nogge su
 xami grifnica vmiuala, i xalostechise od
 farca, odpuschiennie grihou suogih isprof-
 sila. Aue Maria. C hoisce preobrazii
 na gorri Taborschoi, i preslanoga tiila
 vellicastuo vchaza. Aue Maria. S pal-
 mami choga glaffouito vgrad v vedosse,
 a v uecer gardo laena odpustise. Aue
 Maria. C hoi napotlidgnioi uecceri
 včenichom nogge oppra, i giestuinu ple-
 menitu scharuiu nasitti. Aue Maria.
 C hiye v vartluu cruto trudan mollil, i
 charuauim potom od tuuge potilseie.
 Aue Maria. C hoga muxi zlocinci ne
 millo suezafce, i cha Anni Biscupu suez-
 ana priuedosse. Aue Maria. C hoga
 lice smradnimi slinami popliuuasse, i ruc-
 nimi vdarci nemillostiuo pobisse. Aue
 Maria. C hoga na suud Pilatu priue-
 dosse i criuini suedoci hinbeno ocriuglie
 uahu

Rosarium 167

uahu. Aue Maria. C hoga od xi-
 dou poslana hotti Erodes viditi, i gnim-
 isce porrugausi, chaco manenika odposla.
 Aue Maria. C hoga obucchsi va scar-
 latnu sfitu cha stupu priuezana frustausi,
 tarnouom crunom ocrunisce. Credo,
 Pater noster, Aue Maria. C hoga po
 ragniena vitez i osporasse, i propni xido-
 ui glassom zauapisse gouorechi. Aue
 Maria. C haco dostoina smarti, cho-
 ga na smart Pilat ofuudi, crixno driuo na
 ramenu suogiem poneze. Aue Maria.
 C hoga na miištu vboinom iz sfit sfu-
 chosse, i ruche snoggami cha crixu pri-
 guozdiffe. Aue Maria. C hoi za
 suogie vboiniche liubezniuo molliafe,
 ead crixnu bolezan propet targliiafe.
 Aue Maria. C hi razboinichu vfse
 grihe odpusti, i raischo vesselgie tudie
 obecchia. Aue Maria. C hoi Giua-
 nu včenichu tebe maichu priporuci, cho-
 ga tebi na crixu za siina Daroua. Aue
 Maria. C hoi sebbe zapuschienu od
 vffih otcuffe tuzafe, nepriategli cada nie-
 ga grubo blazgniahu. Aue Maria.
 C hi cadmu, moch vzmanchouafe xe-
 giam vapiasse, i cemer soczom smiffan
 gniemu vitez poda. Aue Maria. C hoi
 prorochou gouorenia suarfiusi muchom,

Q 5

Kako se god interpretirale Milovčeve riječi, iz njih ipak izlazi da je mecenatkinja naredila neka se knjiga tiska ponajprije misleći na »duhovnu hranu« svoje duše. To se nazire iz onih dijelova knjige u kojima se ističe čitateljeva osoba (tj. iz molitava): u prvom su licu, ali ženskoga roda. Na nekim se čak mjestima jasno vidi da je tekst bio namijenjen određenoj ženi, i to upravo Katarini Frankopan Zrinskoj, o čemu svjedoče primjeri kao što je ovaj:

Hvale tebi vzdajem, gospodine sveti otče, vsamogi večni Bože, ki mene, nedostojnu službenicu tvoju Kat[arinu], ne za moju dostojnost, nere za tvoju presvetu milost, čuvati dostojil se jesi va ovaj dan (1. 25b)³⁵

Predložkom pri objavljivanju *Raja duše* bio je, dakle, rukopis namijenjen privatnoj upotrebi same mecenatkinje: da joj kao unikatna rukopisna knjiga posluži za osobno vjersko štivo.

Time ne određujemo pobliže vrijeme postanka tog rukopisa. Feudalka o kojoj je riječ rodila se, naime, oko god. 1525,³⁶ a za Nikolu Zrinskoga udala se god. 1544.³⁷ Ako je *Raj duše* sastavljen prije god. 1544, vjerojatno bi ga trebalo ocijeniti plodom samo frankopanske kulturne sredine; naprotiv, kad bi se moglo pokazati da je rukopis nastao poslije god. 1544, bilo bi ga opravdano smatrati kulturnim spomenikom poteklim iz najbliže okoline Nikole Zrinskoga Sigetskoga.

Neka mjesta u tekstu *Raja duše* omogućuju nam da odredimo terminus post quem njegova postanka.

Zacijelo smijemo uzeti da je sastavljač rukopisa, redigirajući pojedine tekstove, nastojao da ih što više prilagodi osobi koja će ih upotrijebiti. Osim primjene prvoga lica ženskoga roda i kratice što upućuje na ime *Katarina* valja prilagodbom smatrati, na primjer, i mjesta u jednoj molitvi gdje se traži oprost grijehova »koje godir sam *vgrišila* od d i t i n s t v a moga dari do ove ure« (1. 24b) i, nadalje, »v kojih godir znaš da sam *sagrišila* od moje m l a d o s t i do sadašnjega hipa« (1. 25a). Stilizacija teksta obavljena je, dakle, poslije Frankopankine mladosti, tj. u njezinim zrelim godinama. Potanja bi datacija možda bila moguća uz pomoć antičke dobne skale, prema kojoj je druga mladost (*juventus* ili *aetas florens*) prestajala s dvadeset osmom godinom života.³⁸ Jednostav-

³⁵ Brojka uz navod znači list u tiskanoj verziji *Raja duše*, i to prednju stranu (a) ili stražnju (b); u paginaciji te knjige dosta je pogrešaka. — Katarinino se ime često spominje u završnom dijelu knjige; usp. ova mjesta: 182b, 201b, 215b, 217b, 220a, 235b, 236a, 239a, 242b, 244a, 244b, 245a, 245b, 246a (v. i ovdje sl. 4).

³⁶ O. Šojat, *n. dj.*, str. 118.

³⁷ Jaroslav Šidak, *Nikola Šubić Zrinski u svom vremenu*, u knjizi: *Opsada Sigeta*, popratni tekstovi, Liber, Zagreb 1971, str. 200.

³⁸ Ivan Belostenec, *Gazophylacium, seu latino-illyricorum onomatium aetarium*, druga knjiga, Zagreb 1740. (usp. reprint-izdanje, Liber, Zagreb 1973), str. 52.

nim bi računom³⁹ izašlo da je rukopis *Raja duše* mogao biti stiliziran tek otprilike poslije 1553. Time se čini mnogo prihvatljivijom tvrdnja iz bilješke kako se to zbilo upravo god. 1560.

Smijemo se stoga začuditi da je rukopis takve namjene, još iste godine kad je dovršen (1560), predan u tisak da bi poslužio »vnogim drugim dušam na duhovnu hranu«. Što je potaklo njegovo iznenadno i užurbano objavljivanje?

Da bi se na to odgovorilo, valja uzeti u obzir njegovu već istaknutu katoličku orijentaciju (»po običaju svete rimske crkve«). Godina je 1560. U sjevernoj su se Hrvatskoj već počeli osjećati odrazi protestantskog djelovanja, a za Nikolu je Zrinskoga postojao dojam da je »prianjao uz reformaciju«.⁴⁰ Njega su već god. »1558/59. poglavari mađarskih pavlina optuživali zbog luteranstva«.⁴¹ Napose je bio napadan da pomaže protestantske knjige. Njihovi su izdavači od Zrinskoga očekivali novčanu pomoć,⁴² ali je on nije davao.⁴³ Iz Uracha su Zrinskome slali i knjige,⁴⁴ ali ih on nije plaćao.⁴⁵ Stoviše, god. 1563. knjižar Fröhlich po narudžbi Zrinskoga dao je za nj posebno uvezati mnogo protestantskih knjiga; kad su ih gotove otpremili Zrinskome, on je psovkom na mađarskom jeziku odbio zahtjev da ih plati.⁴⁶ Nikola Zrinski bio je, dakle, u vezama s protestantima dosta oprezan, a to mu se pokazalo opravdanim. Kad je god. 1564. carskom naredbom osnovana komisija ispitivala glavnog raspachatelja protestantskih knjiga za slavenski jug Fröhlicha, zbivalo se i ovo: »... komisari ga zapitaju, ima li što hrvatskih protestantskih knjiga u svom skladištu i koliko ih imade. Fröhlich odgovori na to, da on ne zna, koliko ih imade, jer su mu predane uz poštenu riječ na čuvanje. Dalje ga zapitaju, dali on imade još i više i dali je koje poslao grofu Nikoli Zrinskome. Fröhlich to zaniječe, premda je Zrinskome poslao dosta knjiga«.⁴⁷

Simpatija Zrinskoga za protestantizam i njegovu izdavačku djelatnost nije mu, dakako, mogla koristiti. Odatle potječu i oprezni postupci Zrinskoga u tome smislu. Padovanskome izdanju *Raja duše* (1560), kojem grb na naslovnoj strani nedvojbena pokazuje da je poteklo iz najbliže okoline tog feudalca, posve je jasna namjena: dokazati kako Zrinski ne pomažu luteranski, nego — naprotiv — unapređuju katolički tisak. Izdavanju *Raja duše* može se, dakle, nazreti važan onovremeni politički poticaj.

³⁹ Njime bi se odredilo kada je Katarina Frankopan (rođena oko god. 1525) napunila 28 godina života.

⁴⁰ Bučar, *n. dj.*, str. 12.

⁴¹ Šidak, *n. dj.*, str. 203.

⁴² Bučar, *n. dj.*, str. 166.

⁴³ Bučar, *n. dj.*, str. 166, 179.

⁴⁴ Bučar, *n. dj.*, str. 16, 132, 166, 237.

⁴⁵ Bučar, *n. dj.*, str. 167.

⁴⁶ Bučar, *n. dj.*, str. 234, bilj. 2; Šidak, *n. dj.*, str. 203, bilj. 20.

⁴⁷ Bučar, *n. dj.*, str. 233.

5.

Nema pouzdanih vijesti po kojima bi se mogla stvoriti cjelovita slika o sastavljaču *Raja duše* Nikoli Dešiću. U literaturi se njegova ličnost želi osvijetliti dvjema-trima crtama, ali su to samo pretpostavke izvedene domišljanjem (djelomično na temelju uvida u Dešićevu knjigu): budući da je sastavio djelo vjerskog sadržaja, vjerojatno je bio svećenik; po svoj se prilici nalazeći u službi Zrinskih, mogao je biti njihov kapelan; kako su pak Zrinski oko sredine 16. st. već posjedovali Međimurje te ga bili učinili svojim najvažnijim središtem i prebivalištem, pomislilo se da je Nikola Dešić službovao na njihovu čakovečkom dvoru.⁴⁸

Pretpostavci da je bio čakovečki dvorski kapelan Zrinskih ništa osobito ne govori u prilog. Naprotiv, mnogo bi se bolje branila pomisao da je porijeklom bio čakavac,⁴⁹ ali iz kajkavske blizine, što bi se moglo poduprijeti ne samo čakavskom jezičnom osnovicom u *Raju duše* nego i nekim osobitim, teško izbrisivim tragovima Dešićeva rodnoga govora: akcenatskim pojedinostima.

Dakako, nije Dešić sustavno bilježio akcenatsko stanje, ali je ipak sporadično isticao duge naglašene vokale, i to udvajajući znakove kojima ih je bilježio. On npr. piše: muuxu 1a želeći označiti izgovor: *mūžu*, odnosno graad 1a za *grād*. Udvojenim znakovima označuje, međutim, i vokale što su prvobitno bili kratki: duuh 104a, Veeccer 'večer' 4a, maac 'mač' 115b, cruuh 'kruh' 4b, caaffa 'čaša' 197a, hoochie 'hoće' 8b, itd. Ti bi primjeri metatonijskoga silaznog akcenta upućivali na mogućnost da je Dešić bio s terena vrlo bliskoga kajkavskim govorima.⁵⁰ Naprotiv, u njega je zabilježen i primjer kanovačkog akcenta (Xeena 9b 'žena', Xeeni 247a), što bi više govorilo u prilog Dešićevu čakavskom porijeklu. U tome smislu svjedoči i današnje prostiranje prezimena *Dešić*, i to po čakavskom dijelu Like i u senjskome kraju.⁵¹

Ako nije riječ o neshvatljivoj koincidenciji (tj. da se u službi Nikole Zrinskoga našlo nekoliko Dešića koji nisu bili međusobno rodbinski povezani), bit će da je sastavljač *Raja duše* potekao iz plemićke obitelji što je traga ostavila u pismenim dokumentima koji odražavaju prilike iz doba sigetskoga branitelja iako su nastali tek za njegovih potomaka. God. 1570. (tj. četiri godine poslije Nikoline smrti) njegovi sinovi Juraj i Krsto izriču kako cijene Mihalja Dešića, koji je »kapitan gradov naših vu Primorju«, i njegova sina Franju, i to jer imaju na umu »nih pervih i njih vernu službu, kom su vazda pervim našim i nam služili«. ⁵² Još se

⁴⁸ Usp. o tome O. Šojat, *n. dj.*, str. 121.

⁴⁹ Ratković, *n. dj.*

⁵⁰ U kojima je metatonija te vrste vrlo česta; usp. dr. Stjepan Ivšić, *Je- zik Hrvata kajkavaca*, Ljetopis JAZU, sv. 48, Zagreb 1936, str. 70—72.

⁵¹ *Leksik prezimena Socijalističke Republike Hrvatske*, Institut za jezik — Nakladni zavod Matice hrvatske, Zagreb 1976, str. 128.

⁵² Emil Laszowski, *Grada za gospodarsku povijest Hrvatske u XVI. i XVII. stoljeću*, Izbor isprava velikih feuda Zrinskih i Frankopana, Grada za gospo- darsku povijest Hrvatske, knj. 1, JAZU, Zagreb 1951, br. 7, str. 5.

Nikola Zrinski Sigetski pokazao darežljiv prema Dešićima poklanjajući im imanja, i to u Grobniku i Jelenju⁵³ te u blizini Ozlja.⁵⁴ To bi značilo da su se Dešići (kojima ne možemo sa sigurnošću odrediti zavičaj) već zarana svojom egzistencijom vezali uz sjevernočakavske krajeve, odnosno uz dijalekatski miješano pokupsko područje.

6.

Misao da jezik u Dešićevu *Raju duše* treba smatrati tek vjernom slikom govora koji je u 16. st. postojao na području »južno od rijeke Kupe, u sjeveroistočnoj Istri, u Gorskom kotaru i u Hrvatskom primorju«⁵⁵ sadrži dosta istine, ali bi je ipak trebalo provjeriti; ako ni zbog čega drugog, onda stoga jer na tome području ni u 16. st., kao ni danas, nije postojao jedinstven govor. Zato se u Dešićevu pisanom jeziku — pod pretpostavkom da je zadovoljavao samo rečeno područje — morala odraziti jedna od mogućnosti: a) da je zrcalio tek jedan od više lokalnih govora; b) da je bio identičan interdijalektu što se izgradio na tlu kontakta različitih govora; c) da je bio svjesna mješavina svih govora rečenoga područja.

Druga je moguća pretpostavka da se u jeziku Dešićeva djela osim govornih elemenata nalaze slojevi pismenim putem tradirane književno-jezične predaje. Budući da otkrivanju takvih slojeva ne znamo boljeg načina nego što je utvrđivanje tragova u samom sredstvu pisanja, razmotrit ćemo grafijski sustav Dešićeve latinice.

U njemu za pojedine foneme postoje ova grafijska rješenja:

/a/ — a	/l/ — gl, gli, glij, li, lii
/b/ — b	/m/ — m
/c/ — c, cz	/n/ — n, ~
/č/ — c, z, cz	/ń/ — gn, gni, gniy, ni, nii
/ć/ — ch, chi, k	/o/ — o
/d/ — d	/p/ — p
/đ/ — gi, gh	/r/ — r
/e/ — e	/r/ — ar, aar, er
/f/ — f	/s/ — s, f, sf, ff, fs, z
/g/ — g	/š/ — s, sf, f, ff, ss, x
/h/ — h	/t/ — t, th
/i/ — i, ii, y	/u/ — u, v
/j/ — y, g, gii, i, ii, Ø	/v/ — u, v, vu, f
/k/ — ch, c, k, ck, cch	/z/ — z
/l/ — l	/ž/ — x, z, f, s

⁵³ Laszowski, *n. dj.*, br. 7, str. 5.

⁵⁴ Laszowski, *n. dj.*, br. 90, str. 69.

⁵⁵ Ratković, *n. dj.*

Primjeri su nekim rjeđim grafijama: z za /č/ (pozallom 'počalom' 40a); cz za /č/ (vrcztuo 'vračstvo' 131b); k za /ć/ (reki 'reći' 126a); ck za /k/ (izteckla 'istekla' 35a); sz za /s/ (Cešzarščoga 'cesarskoga' 248b); x za /š/ (pouekxane 'povekšane' 231a); ſ za /ž/ (Boſe 'Bože' 82b). Još se napose označuju: /l/ + /j/ = ly, li; /n/ + /j/ = ny, ni, ng; /j/ + /i/ = (ponekad) y (chiſe 'boy' 'ki se boji' 65b); /k/ + /v/ = (ch)qu (crichqui 'crikvi' 52a).

Stvoreno za strani (latinski) jezik koji u svojem fonološkom sustavu nije posjedovao mnoge foneme što ih je imao hrvatski jezik, latiničko ga pismo svojim prvobitnim grafemskim sadržajem nije moglo dobro odraziti. U potrazi za grafijskim oznakama za neke foneme (osobito za palatalne suglasnike: /č/, /ć/, /j/, /ń/, /š/, /ž/) stanijom su se hrvatskim književnicima nametnula dva uzora, uvjetujući da se do kraja 16. st. formiraju dva grafijska tipa: južni (uz oslonac na talijansku praksu) i sjeverni (što je slijedio mađarsku prilagodbu latinice).⁵⁶

Za Dešićevu bismo knjigu mogli kazati da ujedinjuje elemente južnoga i sjevernoga grafijskog tipa. U skladu je s južnim tipom što upotrebljava: c = /č/; ch(i) = /ć/; x = /ž/. Naprotiv, sjevernome odgovara što Dešić za označivanje konsonanta /š/ u pravilu nema grafijsku kombinaciju sc.⁵⁷ Odraz je prožimanja sjeverne i južne prakse što se Dešić paralelno služi nekim kombinacijama, i to: gl(i) || li = /l/; gn(i) || ni = /ń/.⁵⁸

Pojedinima od dvaju grafijskih tipova treba pripisati i neke druge pojave.

U skladu je npr. s onovremenom primjenom u listinama kajkavskoga područja i s nešto kasnije potvrđenom praksom književnika na sjeveru da se suglasnik /s/ pred nekim drugima (i to: /k/, /p/, /t/) obilježuje grafemom z.⁵⁹ Od tih triju Dešić to čini samo ispred suglasnika /t/, npr.: pomazt 3b, izaſaztiie 37b, mallozt 123b, seztra 195b.⁶⁰ Nadalje, kombinacija cz (= /c/) dolazi u njega rijetko, i to ponajviše u leksemu sjeverne (kajkavske) provenijencije (oczta 8b, ocztom 167a) ili pak u određenoj fonetskoj situaciji, tj. označujući slijevanjem fonema nastalo /c/ na kontaktu sa sufiksom *-bstvo*: liucztua 41a, 56b (|| liuctua 15a), ſuecztuo 45b, ſuecztua 170a, ſuecztuom 219b. Drugi su primjeri toj kombinaciji: otacz 51b, 112a, dicza 67b, licza 117a, ouacz 125b, rubacz 190a, ſudcza 190b, ſuncza 197b.

⁵⁶ Milan Moguš — Josip Vončina, *Latinica u Hrvata*, Radovi Zavoda za slavensku filologiju (RZSF), sv. 11, Zagreb 1969, str. 61–81.

⁵⁷ Kombinacija sc (ſc) dolazi u *Raju duše* vrlo rijetko, i to samo izuzetno za /š/ (ſuezaſce 'svezaše' 166b), a češće za /s/ (gouoriſce 'govori se' 99a, sbroiitiſce 'zbrojiti se' 174a).

⁵⁸ Tih elemenata južnoga grafijskog tipa nema npr. u hrvatskih protestantskih pisaca; usp. Fancev, Rad 212, str. 161–162.

⁵⁹ Dr. T. Maretić, *Istorija hrvatskoga pravopisa latinskijem slovima* (= IHPLS), Djela JAZU, knj. IX, Zagreb 1889, str. 362.

⁶⁰ I u toj se poziciji koleba: paztira || paſtiri 166a; naprotiv, sporadično ga bilježi i pred drugim suglasnicima: deznica 67b, mazlo 79b. — Žnakom z često obilježuje /s/ na kraju riječi: danaz 16a, vaz 16a.

Naprotiv, južnome grafijskom tipu odgovara što Dešić često upotrebljava grafem v za inicijalno /u/ pred konsonantima: vtrobi 34b, vffamoše 210a. Maretićeva građa pokazuje da tu pojedinost ne poznaju pisci sa sjevera (osim Petra Zrinskoga), a česta je u književnika na jugu.⁶¹ U skladu je s južnim tipom i pretežita upotreba kombinacije (a)ar za /r/: ofsquarnien 'oskvarnjen' 95b i sl.; primjeri za er u toj funkciji (što je bliže sjevernom tipu) u Dešića su rijetki: naiperuo 'najpervo' 39b, poxerlibij 'požerli bi' 62b, ceru 'červ' 152b i dr.

Tek se ponegdje u tekstu *Raja duše* nađe grafijska osobina svojstvena vrlo starim latiničkim tekstovima s čakavskog područja: grafem f za fonem /v/: sfite 153b, sfuchofse 167a, sflicen 197a. Ta bi se grafija smjela ocijeniti kao jedan od znakova da je Dešić poznao latiničke crkvene tekstove (osobito lekcionare) iz južne Hrvatske 15. stoljeća.⁶²

S tim u vezi valja upozoriti na to da je Dešić, nekim tipičnim južnim grafijskim rješenjima (npr. znakovima ſ, z, s za /ž/) pribjegavajući izuzetno rijetko, činio to napose u određenome leksemu: zdribe 8a, ſdribe 23a, ſdrebi 153b, ſdribu 197a (nom. jd. = *ždrib/ždreb*, tj. 'ždrijev, kocka').⁶³ Moglo bi to značiti da je poneku riječ (npr. *ždrib*, koju bismo smjeli smatrati knjiškim staroslavenizmom) prenosio Dešić slovo po slovo, čak se ne odvažujući da joj pisanje prilagodi svojemu grafijskom sustavu.

Prožimanje obiju primjena latinice u tekstu Dešićeva djela može se pokazati na dva načina: što istu riječ piše sad s ovim, sad s onim grafijskim rješenjem (v. sl. 3), odnosno što u jednoj riječi upotrebljava po jednu južnu i sjevernu grafijsku osobinu.

Prvi bi se postupak mogao ilustrirati dvojnostima: c || cz (otac 123a || otacz 119a; ſtudenac 218b || ſtudenacz 218b); gni || ni (gniega 78b || niegoua 78b).

Drugi postupak (tj. stvaranje grafijskih amalgama) predočuju ove tvorbe: ch /k/ + cz /c/ (choncza 44b, 82a); gni /ń/ + cz /c/ (Iagniacz 95b, iagniiacz 130b); ar /r/ + cz /c/ (zarczalo 190a); x /ž/ + cz /c/ (xiuucz 120b). Čak se za isti suglasnik javljaju u jednoj riječi dva rješenja: li || gli /l/ (poliubglienu 148 [= 147]a, pogliubliena 176b). U primjeru chliucem 'ključem' 154b nalaze se dva južna rješenja (ch /k/, c /č/) i jedno sjeverno (li /l/).

Već se na temelju rečenoga može zaključiti da je Dešićeva upotreba latiničkog pisma nastala spojem južnoga i sjevernoga grafijskog tipa.

⁶¹ Maretić, IHPLS, str. 365.

⁶² Usp. (Dr. T. Maretić), *Lekcionarij Bernardina Splječanina po prvom izdanju od god. 1495*, Djela JAZU, knj. V, Zagreb 1885, str. XV–XVI; o izgovoru grafema f u takvim pozicijama usp. Josip Vončina, *Transkripcija hrvatskih latiničkih tekstova 15. i 16. stoljeća*, RZSF, sv. 15, Zagreb 1977, str. 145–154. — U *Raju duše* dosljedno je provedena grafija vřf- u zamjenici vřso i izvedenicama, npr.: vřšega 34b, vřših 72b.

⁶³ Drugi se primjeri za takvu vrijednost grafema ſ (i s) vrlo rijetko nalaze: dařgii 'dažj (dažd)' 68b, řurbi 'žurbi' 196b boře 'Bože' 125b; drusbenuhou 'družbenikov' 44a.

Mollitua

dine razbojnicu na eriku vif chiemu, vgi itinu gouoru tebi. Baraska i fimmom bu des v raiu. Rechalsi gospodine otcu tuomu. Hely, Hely Lamazabatani: ftochie rechi: Boxe moi, Boxe moi da zalto ofta uilsi meas? Rechalsi gospodine mareri tuoioi. X ceſp eno ſin tuoſi. Porom včenichu Iuanu. Ego mathi tuoia, ſchazu ſachi ſurbu imat od tuoih drazih. Rechalsi gospodine, xegigian, ſpaſenia duuſs ſuetih, cheſu v Limbu bile, i naſlega ſpaſenia. Rechalsi gospodine otcu tuomu: **Otcé v ruche tuoie priporucam duuh moi.** Rechalsi gospodine: **SVARSEN O YEST:** Zlamenuiuchi truudi i bolezne, cheſi za naz nenoglné podiel iure ſchoncauatiſe. Za ome noſte mollin tebe ocupitelu gospodine Iſiſcharſte. Da mene ſluxbenicu tuoiu **Char.** vcuuas od ſuprotiunicha hudobnoga, i od vſe pogibeli, ſad i v priſazno. Obramimene za vſcharſautie tuoie, i celto včenichou tuoih vtiffenit, za cuudno vzatazue tuoie na nebo, za priſaztie duuha ſuetoga za dan ſtrafnoga ſiuda, za tha vſa vſliſi mene gospodine, i za vſa dobra včineni ia tuoia, i za vſe dobro včinenie meni ſluxbenici tuoioi **Char.** podano. **Yerſhi** mene ſtuoriò iz niſtare, thiſi ot-

S. Auguſtina.

246

cupil mene, thiù na viru ſuetu tuoiu priuel mene, i ſuprotiua Diaualſchoi napafſti veripilſi mene xiuot vicini obitaiuchi za thaa i vſa gina, choiaocco ni viddilo, ni vuho ſliſſalo, ni ye v ſarce clouicaſcho zaltupilo, Molliu tebe preſlatchi gospone Iſiſcharſte. Da od vſſi pogibeliuh dauſſe i tela za tuoie millotardie i miloſchiu mene ſluxbenicu tuoiu. **Kar.** ſada i vazdar osloboditi doſtogiſe. I po ſegaſuita ſchoncaniuu cha tebi Bogu xiuomu i iſtinomuu mene priuezti doſtoſe. Chi xiuees i cragliuies va vicne viche. Amen..

Tu mollituu choi vſſachi dan peniſno mollil bude (chaco gouori ſueti Gar-gur) Diaual ni nuchor od zalih ludi guiemu nemochuchie naſchoditi. I gda ſouoga ſuita premine. Pacca! nechie imat oblaz priyex duſſu negouu.

Gospodine vſliſi mollituu moiu, ier poznaiu vrime moie Blizu bitti. Daimi mudroſt i razum, i profuiti ſarce, da poznam tebe vſſe dni xiuota moga, Yerſi thi ſam bog, ini drugi mimo tebe gospodine, chi ſaſſaſi znebeſs, i profuitiſi Mariuu duuhom ſuetim. Tebe zato go-

Missa Beate Mariæ.

Deus Sabaoth. P leni sunt cœli & terra gloria tua, Osanna in excelsis.

A gnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. A gnus Dei, qui tollis peccata mundi, miserere nobis. A gnus Dei, qui tollis peccata mundi, dona nobis pacem.

Communio.

Beata viscera Mariæ virginis, quæ pepererunt æterni patris filium.

Oratio.

Sumptis Domine salutis nostræ subfidis, da quæsumus beatę Marię semper virginis patrocinium nos ubique protegi, in cuius veneratione hæc tuæ obrutus maiestati. Per dominum nostrum Iesum Christum filium tuum. Qui tecum vivit & regnat. &c.

Domine exaudi orationem meam.
Et clamor meus ad te veniat.
Benedicamus domino. Et Deo gratias.

FINIS.

Laus Dei omnipotenti, &
Beatissime Virgini Marię sit: Finit Hortulus Animę ex Latino in Illyricum
Idiomate fideliter translatus
per Nicolaum Deslich,
Annę salutis 1568.

Neke pak sitnije osobine što ih je uzeo iz ovoga ili onoga tipa jasno posvjedočuju da ih je oba Dešić izvanredno dobro poznavao.

Štoviše, imao je volje da unaprijedi grafijske postupke koji su služili pisanom jeziku što je nastao spojem osobina različitih dijalekata. Na poseban način (i to oznakom ò) Dešić obilježuje finalno štokavsko -o (koje odgovara kajkavskome i čakavskom -l): narodio 1b, nebio 4a, otcupio 38a, stuorio 52a. Srećemo se tako u *Raju duše* sa zametkom ideje koja će kasnije naći važnu primjenu u ozaljskome krugu: da se posebnim grafijskim načinom (nadslovnim znakom) obilježi pozicija u kojoj je dopušten različit, o čitateljevu dijalekatskom porijeklu ovisan izgovor. Direktan će nastavak toga Dešićeva postupka biti Belostenčevi grafemi: ě (za dopušteni izgovorni izbor: a ili e), odnosno ě (za izbor: ije/ je ili e ili i).⁶⁴

7.

Šezdesetih godina 16. st. u hrvatskoj se književnosti postavilo pitanje o tome kakav jest i kakav bi trebao biti jezik u prijevodima biblijskih tekstova. Taj su problem jasno iznijeli naši protestantski pisci tvrdeći (u predgovoru *Prvom delu Novoga testamenta* iz god. 1562) da »v dosta Mestih u Misalih našli smo pismenim načinom (kako niki prave) pisano ili nikim tuim nerazumnim jazykom kako sami znate, i někude krivo tlmačeno«. ⁶⁵ Termin »pismeni način« odnosiće se na arhaizirani jezični izbor u glagoljskim crkvenim knjigama; ⁶⁶ nejasno je tko bi mogli biti neznani kritičari (»niki«) što napadaju knjiški stil takvih knjiga.

Naši su protestantski pisci, dakako, imali na umu ponajprije situaciju u krajevima za koje su najviše bili vezani, tj. na području gdje je nikao i Dešićev *Raj duše*. Kad je riječ o kritičarima jezičnog stanja u glagoljskim prijevodima biblijskih tekstova, valjalo bi pretpostaviti da oni arhaični stil nisu tek verbalno napadali nego ga i željeli prevladati u svojoj praksi. A to bi trebalo pokazati primjerima.

Početak *Muke po Matiji* u prvotisku glagoljskog misala (1483) npr. glasi:

(V o)no vr(ěme) r(e)če I(su)sъ uč(e)n(i)komъ svoimъ. Uěstě ěk(o)
po dvoju d(ь)nu Paska budetъ i s(i)nъ č(lovčb)ski předanъ budetъ na

⁶⁴ Josip Vončina, *Leksikografski rad Ivana Belostenca*, pogovor reprint-izdanju *Gazophylaciuma*, knj. II, Liber — Mladost, Zagreb 1973, str. XXXIII; također u knjizi: *Jezičnopovijesne rasprave*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb 1979, str. 254.

⁶⁵ *Zbornik proze XVI. i XVII. stoljeća*, PSHK 11, priredio: Jakša Ravlić, MH — Zora, Zagreb 1972, str. 125.

⁶⁶ Josip Vončina, *Jezični razvoj ozaljskoga kruga*, »Filologija«, br. 7, JAZU, Zagreb 1973, str. 215.

raspetie. Tagda *sabraše se arhierei* i knižnici starčišini ljud(b)skie na dvor⁶⁷ *arhierēē naricaem(a)go* Kačpi. i *svētb stvorīše* da I(su)sa *lastiju* ěmut⁶⁷ ě ubijut⁶⁷.

U Dešićevoj knjizi to je isto mjesto ovako prevedeno:

V ono vrime reče Isus učenikom svojim: »*Znate* li vi da po dviju dne⁶⁸ *Uzam* bude i sin človičji prid⁶⁸an bude da se propne?« Tada *saukupiše se vladavci popovski* i starišine od puka va dvor *vladavca popovskoga* ki se zoviše Kaifas i *včiniše viće* da Isusa *himbeno* white i vbiju.⁶⁸

Potanka bi poredba jezika u tim odlomcima pokazala obilje razlika na svim razinama. Dešić npr. ovdje ne unosi završno *-l* u trećim licima prezenta;⁶⁹ nadalje, nema nekih morfoloških pojava, kao što je pridjevski sufiks *-ago [naricaem(a)go]* ili poseban oblik za lokativ duala [po dvojicu *d(b)nu*]. Osobito su brojne leksičke inovacije. Pojedine riječi što se nalaze u misalu ovako Dešić zamjenjuje: *věděti* — *znati*; *Paska* — *Uzam*; *sabrati se* — *saukupiti se*; *arhierei* — *vladavac popovski*; *naricati* — *zvati*; *svētb* — *viće*; *stvoriti* — *včiniti*; *lastiju* — *himbeno*.

Već su to dovoljni znaci da ustvrdimo kako je u Pokuplju, još prije nego što protestantski pisci počehše izdavati svoje knjige, bilo u praksu uvedeno načelo da biblijske tekstove ne treba prevoditi starinskim jezikom kakav je u ranijim glagoljskim knjigama (tiskanim i rukopisnim), već jezikom obnovljenih (osobito leksičkih) osobina. Stoga bismo u ozbiljnu sumnju morali dovesti mišljenje da su protestantski pisci počeli ab ovo te sami izveli korjenitu jezičnu reformu što je u crkvenim knjigama afirmirala »priprioste, navadne, razumne, občene, vsagdanj, sadašnega vrēmena besede«. ⁷⁰ Učinila je to — vidi se — u sjevernoj Hrvatskoj prije njih ona književnička struja o kojoj posve malo znamo, a koja nam se škrto odaje osobom Nikole Dešića; učinjeno je to bilo na taj način što je primijenjena neka iznaddijalekatska mješavina koja je težila zadovoljiti jezičnu komunikaciju bar na liniji Istra—Pokuplje(—Medimurje).

Ako zbog nepostojanja relevantnih pisanih spomenika ne činimo bitnu pogrešku, opisano književnojezično nastojanje treba pomaknuti nešto dublje u prošlost, svakako do Bernardinova ozaljskoga skriptorija iz god. 1520—21, a zatim i do pokupskih glagoljaša u 15. st.⁷¹ A to bi, nadalje, pokazivalo da se književna djelatnost na dvoru Nikole Zrinskoga Siget-

⁶⁷ *Misal po zakonu rimskoga dvora*, prvotisak: godine 1483, pretisak: Zagreb, 1971, Liber — Mladost, l. ž8c.

⁶⁸ *Raj duše*, l. 3b.

⁶⁹ Tu crtu inače poznaje, npr.: »i vapaj moj k tebi da pridet« 213b.

⁷⁰ PSHK 11, str. 124.

⁷¹ Eduard Hercigonja, *Iz radova na istraživanju sintakse i stila nekih glagoljskih neliurgijskih kodeksa XU stoljeća*, RZSF, sv. 7, Zagreb 1965, str. 119—139.

skoga i njegove supruge Frankopanke zbivala kao nastavak neprekinutoga književnoga kontinuiteta u krajevima pod frankopanskom vlašću, tj. kao struja što seže sve do Vinodolskog zakona i prije njega.

8.

Grafijska je analiza nedvojbeno pokazala da se u Dešićevoj knjizi stječu odrazi dviju najvažnijih teritorijalnih cjelina što čine hrvatsku književnost u 16. st.: čakavskog juga i kajkavskog sjevera. Tekstovi u *Raju duše* nisu, dakle, zrcalo onovremenog miješanja lokalnih govora, nego mozaik jezičnih stanja u pisanim spomenicima koji su s raznih strana kolali prema Pokuplju, mozaik što je ujedno odgovarao govornom stanju pokupskoga dijalekatskoga kontakta. Dešićevo je djelo u jezičnome smislu izravan plod naše srednjovjekovne književnosti, o kojoj je kao magistralna ocjena izrečeno da je otvorila »nove mogućnosti književnojezičnog izražavanja od čiste čakavštine, preko čakavsko-kajkavskog hibridnog jezika do raznih suodnosa dijalektalne riječi i tradicionalnog, crkvenoslavenškoga književnog jezika«. ⁷²

Mogli bismo, štoviše, tvrditi da u *Raju duše* postoji suodnos elementa svih dijalekata (čakavskog, štokavskog i kajkavskog) s elementima crkvenoslavenškoga jezika. Potvrdâ bi se svakome od njih našlo npr. u području glasova.

Specifičnim bi se čakavskim glasovnim crtama mogle smatrati: a) vokalizacija poluglasa u primjerima *va* 35b, *vazeti* 223a, *zala* 151a; b) vokal *a* (< *e*) iza palatala u riječima kao što su *počalo* [pocallo] 35b, *jazik* [lazich] 43b; c) vokal *e* (mjesto drugih) u riječima *teplina* 51a, *kresti* 211a.

Među štokavske bi se pojedinosti (osim završnoga *-o: otkupio* [otcupiò] 217b, *stvorio* [stutoriò] 47b itd.) svrstalo očigledno Dešićevo poznavanje konsonanta /đ/. Traga mu nalazimo u grafijskoj skupini gi (kojom inače obilježuje /j/) u posebnom slučaju (*milosarda* [millošargia] 35b, 46b), odnosno u kombinaciji gh što je sadrži grafija vigh 'vid' 44a.

Kajkavskome izvoru valja opredijeliti ove glasovne pojave: a) vrlo čestu protezu (*vusta* [vušta] 40a, *vuho* 44a, *vulica* [na vulycah] 90a, *vudovic* [vudouicz] 214b); b) skupinu *kš* u izvedenicama komparativa pridjeva *velik* (*povekšanje* [pouechšangie] 34a). Valja istaći da je u dužemu vremenskom razdoblju unošenje kajkavskih elemenata u pisane tekstove (glagoljske) bilo trajnom osobinom pokupskoga književnojezičnog razvoja, ⁷³ kojem Dešićeva knjiga, dakle, i po toj osobini neprijeporno pripada.

⁷² Hercigonja, *Povijest ... n. dj.*, str. 428.

⁷³ Eduard Hercigonja, *Kajkavski elementi u jeziku glagoljaške književnosti 15. i 16. stoljeća (Prilog istraživanju kontinuiteta hrvatskog književnog jezika)*, »Croatica«, god. IV, sv. 5, Zagreb 1973, str. 169-245.

Crkvenoslavenskim odlikama bit će: a) vokalizacija *e* (< *o*) u leksemu *meč* 50b; b) vokal *o* u riječi *sobota* (*sobote* [ʃobbote] 98a, *sobotu* [ʃobbotu] 120b); c) sporadično čuvanje skupine *čt* (*poštenje* [pocstengie] 37a, *počtiju* [pocstugiū] 88a || *štujemo* [ʃtuiemo] 93a); d) neprovođenje konsonantskih pojednostavnjenja na granici leksičkoga morfema s tvorbenim *-stvo* (*družstvo* [druχʃtuo] 68a, *množstvo* [mnoχʃtuo] 147b, *ubožstva* [vboχʃtua] 211a).⁷⁴

Dešić dosljedno pokazuje kajkavskom narječju nesvojstveno razlikovanje suglasnika /č/ (oznake: ch, chi, k) i /č'/ (oznake: c, z, cz). Kao što svjedoče brojni primjeri (npr. oni na l. 121a), čini on to u riječima poznatim: svim trima narječjima (*pomoć* [pomoch], *pomoćnik* [Pomochnich]), samome čakavskom (*nišćetan* [niʃchietan]), kajk. i čak. (*mišošća* [milloʃchia], *išču* [iʃchiu]) ili pak samo kajkavskome (*spravišća* [spraiʃchia]). To upućuje na zaključak kako je osnovna Dešićeva namjera bila da u *Raju duše* provede redakciju koja bi neke jezične elemente ujednačila. Stoga treba smatrati da su mnoge dublete (pa i triplete), što se nalaze u tekstu, također ostavljene autorovom voljom.

Prepletanje rečenih jezičnih sastavnica moglo bi se za *Raj duše* ustanoviti i po njegovim morfološkim osobinama.

Temeljna se, Dešićeva zavičajna komponenta odaje nekim sjevernočakavskim pojavama, od kojih je osobito uočljiv imperfekt s nastavcima *-ahi* (1. l. jd.), *-ahomo* (1. l. mn.):⁷⁵ *govorahi* 59b, *rastvarjahi* 104b, *gledahi* 149b, *mnjahomo* 147a, *štimahomo* 147a. Istom bismo izvoru mogli pripisati i nast. *-u* za instr. jd. imenica ž. r. (s *Mariju Magdaleu* 35a), pa i sporadično javljanje nast. *-e* za gen. jd. i *-osn.*: *ljubave* 36a, 132b, 185b⁷⁶ (|| *ljubavi* 134a).

Kajkavsko se narječje očituje u morfologiji nastavkom *-jom* u instr. jd. i *-osn.*: *smartjom* 35b, *poniznostjom* 132b, *misaljom* 150a (|| *-ju*: *ljubavju* 179b).

Dešiću je poznat izbor futurskih oblika, među kojima je također južni (tvorbe *budem* . . . + inf.): *imati bude* 33b.

Crkvenoslavenskom jezičnom sloju u *Raju duše* postoje mnogi morfološki dokazi. Među njima su: a) završno *-t* u 3. l. jd. i mn. prez. (*primet* 33b, *sut* 52a); b) nast. *-(j)u* za 1. l. jd. prez. (*molju* 176b (|| *molim*)); c) nast. *-i* u lok. jd. im. m. i sr. roda (*pakli* 123a, *jedinstvi* 187a (|| *-u*: *jedinstvu* 215b)); d) ostatak arhaičnog participa *vsamogi* 39a, 231a.

Da je crkvenoslavenske jezične elemente Dešić potpuno usvojio, vidi se po tome što ih ne upotrebljava samo u odlomcima koji su se morali navoditi doslovno već također u partijama što ih je autor sâm stilizirao; takva je npr. ova uputa:

⁷⁴ Postoje također primjeri s izvršenom vokalizacijom (*svidočastvo* [ʃuidočastuo] 68a i — slično — *človičaski* [clouičaʃchi] 147b).

⁷⁵ André Vaillant, *La langue de Dominko Zlatarić, poète ragusain de la fin du XVIIe siècle*, II: Morphologie, Paris 1931, str. 228—229.

⁷⁶ To je također poznato protestantskim piscima; usp. Fancev, Rad 212, str. 216.

Tko godir ove versi doli pisane vsaki dan devotno *rečet*, dostojnostju blažene dive Marije brez pravoga pokajanja ne *umret*. To je iskušano bilo va stranah Aragonije lito tisuće dvisti i devetdeset va nikom svitskom človiuku, koji rečene verse na hvalu divice Marije ponizno vsaki dan spevaše, prigodi se da mu se glava *odsiče* i vsa duša va onoj glavi ostajaše doklem ispoveda vse svoje grihe čisto i otrije-nje primi (l. 230a)

Ipak, crkvenoslavenizmi mogli su se do Dešića prenijeti samo pi-smenim putem, tj. uz posredništvo starijih pisanih tekstova kao što je rukopisni glagoljski *Petrisov zbornik* iz 15. st. U njemu se npr. čitaju mjesta u kojima supostoje prezentski likovi sa završnim *-t* i bez njega:

ki vas' *nenavidi* mene *nenavidit'* I ki vas' *pomižue* on' mene *pomižuet'* (l. 117b)⁷⁷

9.

Slojevitost jezika u *Raju duše* također se vrlo dobro očituje razgranatim leksičkim izborom. Među riječima južnohrvatske provenijencije nalazi ih se dosta što su poznate iz tekstova naših renesansnih pjesnika (*baščina* 'očevina, oćinstvo; domovina, rodni kraj' 89b, *bližika* 'rod, svojta' 127a, 162b, *brašno* 'hrana' 33b, *ćića* 'zbog, radi' 71b, 100a, *niščeta* 'nišetnost, ništavilo' 72b, *plamik* 'plamen' 203b i dr.),⁷⁸ ali i nešto staroslavenizama (*poveliti* 'zapovjediti' 147b, *rab* 'rob; sluga' 109b, *sled* 'trag' 119b). Iz sjevernih su krajeva (ili preko njih preuzeti) mnogi leksemi, među kojima kajkavske riječi (*dugovanje* 'posao' 214a, *spravišće* 'skup, sabor' 121a, 211b, *vračto* 'lijeak' 33b, 199b, *zveličitelj* 'spasitelj' 164a) i hungarizmi (*alduvati* 'žrtvovati, posvetiti' 56b, *batrivost* 'hrabrost' 239b, *gingav* 'slab, mlitav, lijen' 159a, *mentuvati/mentovati* 178a, 201a, 204b, *pelda* 'primjer' 142b, *šereg* 'gomila, množina; četa' 48a, 225b, *šišak* 'šljem, kaciga' 208b, *tanač* 'savjet' 240a).⁷⁹ Ne samo popis tih mađarskih posuđenica nego cjelokupna Dešićeva mješavina riječi neodoljivo podsjeća na leksičko blago kojim su kasnije, u 17. stoljeću, raspolagali književnici ozaljskoga kruga: Petar Zrinski, Fran Krsto Frankopan, Ivan Belostenec i dr.⁸⁰

⁷⁷ Osobitu zahvalnost dugujem kolegi Hercigonji, koji mi je omogućio da se za ovu priliku poslužim njegovim transkripcijama iz *Petrisova zbornika*.

⁷⁸ Među njih bi se mogla ubrojiti ovakva tvorba pridjeva: *malahan* 42b, *goljahan* 196a, pa i riječi *Jejup* 'Egipat' 227b (|| *Egiptom* 193b [akuz. jd.]), *Jejupak* 224b, *jejupski* 224b.

⁷⁹ Tu je i riječ *beteg* 'bolest' 166b, 203b, koju poznaju i naši renesansni pjesnici na jugu. — Mađarskih tragova ima također među vlastitim imenima: *Boltižar* 182a, *Ferenac* 206b, *Egiptom* (akuz. jd.) 193b, itd. — Kajkavski je leksik ulazio u pokupske tekstove još u 15. st.; usp. npr. u *Petrisovu zborniku*: »ot tisuće žen se ne našu četiri pre(z) zleh šeg« (l. 33b). Potanje o tome v. u Hercigonje, *Kajkavski elementi* . . . , n. dj.

⁸⁰ Usp. rječnik u knjizi: Zrinski — Frankopan — Vitezović, *Izabrana djela*, PSHK 17, priredio: Josip Vončina, MH — Zora, Zagreb 1976, str. 497—544.

S raznih strana prikupljene riječi često Dešić upotrebljava na onaj način kako je (osobito između 15. i 17. stoljeća) bilo najsvrsishodnije: da — vezane u kontaktne sinonime — omogućuju razumijevanje pisanih tekstova na što većem prostoru.⁸¹ Primjeri su kontaktnih sinonima u *Raju duše*: *tuga i žalost* 38b, *prošnja i moljba* 38b, *jaki i zmožan* 43b, *niščetan i vubog* 121a, *obličje i prilika* 178a, *veseliti se i radovati* 198a, *umartje i smart* 219b, *hudobno i nazlobno* 228b, *bojazan i strah* 232a.

Ali su se važni uzroci protivili posvemašnjoj primjeni kontaktnih sinonima. Prvi je od tih uzroka stilistički: opasnost monotonije. Drugi se pak, osobito važan, nalazi u jezičnome stanju najuže Dešićeve sredine. Kao što pokazuju Hercigonjina istraživanja,⁸² *Raju duše* prethodio je bar stoljeće dugi period djelovanja pokupskih glagoljaša, koji su jezičnim miješanjem i upotrebom kontaktnih sinonima u svojim tekstovima mogli čitateljstvo (među kojim osobito ozaljsku vlastelu) priviknuti na riječi iz raznih narječja i na njihova značenja.

Postojali su, dakle, zreli uvjeti da Dešić naveliko primjenjuje distantne sinonime, tj. da na jednome mjestu upotrijebi ovaj, a na drugome mjestu sinonimni leksom. Nasuprot riječi običnoj u sjevernim krajevima (*hiža* 227a, *leto* 114a) zapisao bi joj drugdje istoznačnicu (*kuća* 227b, *godišće* 202a), nasuprot tipičnome kajkavizmu (*vračтво* 131b) riječ s juga (*likarstvo* 35b, 176b ili *likarija* 214a), nasuprot starijoj (*tovariš* 213b) mlađu (*drug* 214a).

10.

Mogućnost da se isto ostvari različitim jezičnim sredstvima nije, ipak, ostajala samo u svojoj najvažnijoj, jezičnopovijesnoj funkciji: da služi uspostavljanju zajedničkoga književnog jezika. Dešić je imao umješnosti da tu mogućnost i stilistički iskoristi. U njemu se, s jedne strane, krio pritajeni stihotvorac, sklon stvaranju rime («i gda njih dostojnost *štujemo*, pomoć da *čujemo*» 96a); naprotiv, bez sumnje svjestan užitka što ga donosi varijacija (također i osobito u jeziku), vješto je baratao sinonimima i dubletama, pogotovu kad bi ih u tekstu približio na malu međusobnu udaljenost; on tako piše: »*majko milosarđa, mati milosti*« 196a ili: »*koga se sarde strašim i naglosti bojim*« 199b. Varijaciju je znao postići kombinirajući knjišku (staroslavensku) pojavu s govornom («rekal si i včinjena *sut*, pustil si duh tvoj i stvorena *jesu*» 229a) ili pak crte iz različitih dijalekata («Bože, Bože moj, *poglej va* me, *zašto* me si *ostavio*» 143 [= 154]a): kajk. *poglej*, čak. *va*, štok. *zašto, ostavio*. Stilski mu se postupak zna svesti na varijaciju najobičnijih razlika među dijalektima

⁸¹ Usp. o tome za glagoljaše u 15. st.: Hercigonja, *Iz radova ...*, n. dj., str. 121–126; za kajkavski krug u 16. st.: Zvonimir Junković, *Jezik Antuna Uramca i podrijetlo kajkavskoga dijalekta*, dijakronijska rasprava, Rad JAZU, knj. 363, Zagreb 1972, str. 52–55; Vončina, *Jezični razvoj ...*, n. dj., str. 224.

⁸² Osobito rasprave: *Iz radova ...* i *Kajkavski elementi ...*

(»Zašto si, gospodine, ponevoljil slugu tvoga? Zač ne nahoju milosti prid tobom? I zašto si stavil brime vsega puka ovoga varhu mene?« 225b), ali ponekad naraste do složenog efekta (npr.: »Ki viroval bude*t* i okarščen bude, spasen bude, aleluja. A koji ne bude virovati, osudi se, aleluja« 186b) koji se temelji na nizu opozicija: *ki — koji; viroval bude*t* — bude virovati; bude*t* — bude*. Na taj način znade postići (npr. u tekstu: »Da me si stvorio, i što me si po tebi samom otkupio, i da si me do se dobe vdaržal« 191b) da mu varijaciju čine elementi leksički (*da — što — da*), sintaktički (red riječi: *me si, me si — si me*) i glasovni (*stvorio, otkupio — vdaržal*). Ovim pak posljednjima, glasovnim elementima priključuje se omiljena njegova igra što pored drugih (npr. glasovnih) varijacija sadrži reflekske jata: »I koji dobra dila činili su, pojdu u život večni, a koji zala, va ogan vični« 139a.

Pažnja prema jezičnim pojedinostima navela je Dešića da (čak i prevodeći!) izuzetno pomno organizira svoje tekstove, nastojeći svaki djelić tako ugraditi da se napokon dobije skladna cjelina. Vidi se to u odlomku:

Gospodine Isukarste,
podaj meni duha mudrosti da onom mudrostjom veličastvo tvoje dobro *mogla budem* razumiti.
 I *daj mi* duha i razum da ona ka jimam govoriti ali slišati pravo *morem* razumiti.
Podaj mi duha od vića da *možem* razabrati dobro i zlo.
 I *daj mi* jakost da *budem moćna* suprotiva protivam segasvit-njim.
 I *daj meni* duha od nauka da duhovna i zemaljna *mogla budem* dobro razumiti.
Podaj mi duha od milošće da milost va mni i va družih vkazati *budem mogla* . . . (39b)

Stilski postupak Dešićev u tom odlomku postaje jasan ako ga raščlanimo u dva niza varijacija, od kojih je prvi niz: *podaj meni — daj mi — podaj mi — daj mi — daj meni — podaj mi*; drugi je niz: *mogla budem — morem — možem — budem moćna — mogla budem — budem mogla*. Sporedni su autorovi postupci: a) naizmjenično ostvarivanje i ispuštanje veznika i na počecima ritmičkih cjelina; b) sklonost ponavljanju osnova, nalik na etimološku figuru (*mudrosti . . . mudrostjom; razum . . . razumiti; suprotiva protivam; duha . . . duhovna; milošće . . . milost*). Sve su to postupci koji dokazuju kako se u danome odlomku, iako je pisan prozom, smiju naslućivati Dešićeve sklonosti pjesničkome stvaralaštvu.

11.

Nema nikakvih dokaza da se supruga sigetskoga junaka sama bavila pisanjem na hrvatskom jeziku. No u njezinoj su se najbližoj okolini nalazili peru vješti ljudi, poput Ferenc Črnka i Nikole Dešića.

Tvorac *Raja duše* Nikola Dešić djelovao je oko sredine 16. st. u ozaljskome kulturnom žarištu, u kojem su glagoljaši imali istaknutu ulogu. Pri općoj oskudici podataka o Dešiću ne postoje, dakako, ni takvi uz pomoć kojih bismo tome piscu mogli odrediti mjesto u samome glagoljaškom krugu. Tražeći dokaze na listovima njegove, tek neobično sretnom slučajnošću ponovno otkrivene knjige, naći ćemo važnih jezičnih elemenata što dokazuju da se Dešić izvrsno snalazio u svim tokovima onovremene hrvatske književnosti. Iako olakšana dijalekatskim stanjem na području od Ozlja do Istre, čakavsko-kajkavsko-štokavska mješavina Dešićeva djela nadrasta to područje te odražava općehrvatsko stanje. Jezične osobine u *Raju duše* također dovode u sumnju nagađanje da mu je središtem nastajanja mogao biti Čakovec, nego čine vjerojatnijom pomisao na drugi važni zrinsko-frankopanski punkt: Ozalj.

U *Raju duše* naći ćemo, napose, važnih jezičnih elemenata naslijeđenih iz srednjovjekovne hrvatske književnosti. I upravo tu vrebava opasnost. Minuciozna filološka obradba Dešićeve knjige zadatak je koji nas čeka i koji će, možda, pokazati autorove neposredne predloške, pa i stvoriti dojam da je samo iz njih prenosio neke starijemu književnom razdoblju (pa i glagoljaštvu) svojstvene jezične crte.

Bio bi to pogrešan zaključak. Naprotiv, postoje u *Raju duše* odlomci u kojima Dešić ne slijedi predloške, nego — kao što je pokazano⁸³ — sâm ih sastavlja te u njih također unosi elemente književnojezične tradicije, pa ih tako pokazuje svojom trajnom svojinom.

Sâm je Dešić izrijekom ustvrdio da je njegova knjiga plod prevodenja. Primjeri njegovih stilskih postupaka nukaju da na njega proširimo zaključak što je izrečen o glagoljašima 15. stoljeća (i to u prvom redu pokupskima): Dešić se također trudio da »bude na razini određene književno-jezične kulture, tj. vlastitih shvaćanja o lijepom u jeziku, o novim putovima za kazivanje starih tema.«⁸⁴

A kad je sastavljao *Raj duše*, činilo se da će to djelo trajno ostati u rukopisu i služiti samo jednoj osobi. Dakako, i to već znači da je ozaljsko kulturno središte i pedesetih godina 16. st. (kao također prije i poslije toga) imalo proizvođača (npr. Dešić) i potrošača (npr. Katarina Frankopan) književnih djela napisanih slojevitim jezikom (u kojem su se s crkvenoslavenskim nasljeđem slijevale crte svih triju narječja).

Padovanskim izdanjem (1560) pokazalo se da knjiga s trodijalekatskom jezičnom koncepcijom ima veliko čitateljstvo. Odmah je počela sebi nalaziti puta prema čakavsko-štokavskome jugu i prema kajkavskom sjeveru.⁸⁵

Otkriće Dešićeva *Raja duše* bitno obogaćuje naše spoznaje o razvoju hrvatskoga književnog jezika. Valjat će, u prvom redu, izmijeniti ocjenu o ulozi naših protestantskih pisaca u tom razvoju: pokazuje se da je isto-

⁸³ V. ovdje, odjeljak 8.

⁸⁴ Hercigonja, *Iz radova . . . , n. dj.*, str. 139.

⁸⁵ Stotinu godina poslije njezina objavljivanja znao je za nju Milovec (koji je službovao na kajkavskom tlu: u Zagrebu i Varaždinu).

vremeno i usporedo s njima u smislu književnojezične integracije djelovao vrlo snažan pokret, koji je u samome sebi imao solidnu tradiciju (npr. oko god. 1520. potvrđeni ozaljski skriptorij u kojem su se izvodili pravi književni poduhvati), tj. punkt bez kojeg bi nazore hrvatskih protestanata o jeziku bilo teško i zamisliti. Nadalje, postaje još jasnije da je ozaljski jezično-književni krug iz 17. st. bio tek dio povijesnoga procesa što je kontinuirano trajao. Za potvrđivanje toga kontinuiteta hoće se novih istraživanja, koja će temeljito ispitati vrijeme Jurja Zrinskoga⁸⁶ i pojave iz prve polovine 17. st. (Franjo Glavinić i dr.).

S otkrićem Dešičeva *Raja duše* hrvatska književna i jezična baština dobila je, dakle, prilog neprocjenjive vrijednosti.

---

⁸⁶ Pritom će biti osobito važno da je Juraj Zrinski pratio i pomagao rad pisaca s područja svih triju dijalekata. S njim su u vezi: čakavac Karnarutić, štokavac Zlatarić i kajkavac Pergošić. Usp. Josip Vončina, *Relucije Karnarutićeva spjeva o Sigetu*, »Republika«, god. XXXV, br. 1-2, Zagreb, siječanj — veljača 1979, str. 111-119.
